

Taalgevoeligheid in Brussel en de Vlaamse Rand: een attitudeonderzoek

Hannelore SIMOENS

Abstract

Since decades, bilingual Brussels and its Flemish periphery constitute the scene of a persistent language conflict between Dutch- and French-speaking politicians. In these regions language is thus a highly sensitive topic from a political point of view. However, it is not clear whether the inhabitants themselves share the same sensitivity to language matters. The primary interest of this research was therefore to analyse language sensitivity in Brussels and the Flemish periphery from the viewpoint of the Dutch-speaking inhabitants. On the basis of language attitude research, results showed that they are highly sensitive to language matters. At least half of the respondents was irritated by Franco-phones in the public life of the Flemish periphery and about 65% voted against French political initiatives on Dutch-speaking territory.

0. INLEIDING

De huidige Belgische taalwetgeving kwam tot stand als gevolg van een aantal moeizaam bereikte compromissen, waarmee complexe en tegelijkertijd broze evenwichten werden bereikt. Vooral in taalcontactregio's zoals Brussel en de Vlaamse Rand slaagden de politici er niet in de taalconflicten te ontmijnen. Hoewel taal op politiek vlak aldus een gevoelige snaar raakt, is het de vraag of die taalgevoeligheid ook wordt gedeeld door de inwoners van Brussel en de Vlaamse Rand zelf.

In deze studie wordt specifiek gepeild naar de taalgevoeligheid van Nederlandstalige inwoners van Brussel en de Vlaamse Rand ten aanzien van de aanwezigheid van andere talen in het algemeen en Frans in het bijzonder in hun gemeenten. Hierbij wordt uitgegaan van taalattitudeonderzoek, d.w.z. onderzoek naar attitudes waarvan taal het object is (Appel 1976, Baker 1992, Bohner 2001, Garrett 2010), want taal is "a symbol of social or group identity, an emblem of group membership and solidarity. Both as an instrument of communication and as a symbol of group identity, language is accompanied by attitudes and values held by its users" (Grosjean 1982: 117). Hoewel het concept 'attitude' uiteenlopende definities heeft, zijn de meeste onderzoekers het erover eens dat een attitude bestaat uit drie componenten, namelijk een affectieve, cognitieve en conatieve component (cf. Aiken 2002, Baker 1992, Cargile & Giles 1997, Fishbein & Ajzen 1975, Garrett 2010).

De affectieve component heeft betrekking op de gevoelens ten opzichte van het attitudeobject en vormt "a barometer of favourability and unfavourability, or the extent to which we approve or disapprove of the attitude object" (Garrett 2010: 24). Attitudes zijn cognitief voorzover zij de gedachten en overtuigingen tegenover het attitudeobject bevatten. De conatieve of gedragscomponent ten slotte wijst op de gedragsintentie ten aanzien van het attitudeobject, omdat gedrag vaak, maar niet noodzakelijk, een uiting is van de emoties en cognities (van der Pligt & de Vries 1995). Hieruit volgt dat als we de taalattitudes van een Nederlandstalige randinwoner ten opzichte van het Frans in beschouwing nemen, er een affectieve component (bv. de inwoner is blij dat door de Franstalige aanwezigheid hij of zij Frans kan spreken in de buurtwinkel), een cognitieve component (bv. de inwoner is van mening dat de Franstalige aanwezigheid in de gemeente positief is, omdat hij of zij op die manier Frans leert) en een conatieve component (bv. de inwoner stuurt zijn of haar kind naar het Franstalig onderwijs) kan worden onderscheiden.

Belangrijk voor de huidige studie is dat in taalattitudeonderzoek de dynamische interactie tussen taal en context centraal staat:

"In the study of language attitudes, it is possible to account for the active and dynamic interaction of the individual with his social environment, because language attitudes have a mediating or intervening function between linguistic variables on the one hand and social and situational variables on the other hand." (Knops & van Hout 1988: 3)

Dit betekent dat taalattitudes niet alleen worden bepaald door de taal op zich, maar ook en vooral door de sociale context waarin de taal zich voordoet. De sociale context heeft betrekking op enerzijds de 'eigenaar van de attitude' en anderzijds het 'attitudeobject'. Onder 'eigenaar van de attitude' verstaan we de sociale achtergrond van het individu (bv. leeftijd, woonplaats en geslacht) en de residuen van diens persoonlijke ervaringen. Als 'attitudeobject' wijst de sociale context op de omgeving waarmee de taal interageert met inbegrip van de media (bv. hoe de taal wordt voorgesteld in kranten), politieke discoursen (bv. hoe de taalwetgeving wordt aangewend door bepaalde politieke partijen) en de taalgemeenschap zelf (Garrett 2010, Knops & van Hout 1988). In dit opzicht wees Vandermeeren (2005) er op dat een taalattitude niet alleen de attitude inhoudt die een spreker heeft ten opzichte van de taal, maar vaak ook ten opzichte van de sprekers van die taal. Dat taalattitudes steunen op een voortdurende wisselwerking tussen taal en sociale context maakt dat taalattitudeonderzoek een uitstekende maatstaf vormt voor het huidige onderzoek naar taalgevoeligheid in Brussel en de Vlaamse Rand.

Taalgevoeligheid wordt in dit artikel bijgevolg gedefinieerd als de attitudes die Nederlandstalige inwoners van Brussel en de Vlaamse Rand hebben tegen-

over andere talen en anderstaligen in het algemeen, en Frans en Franstaligen in het bijzonder in hun gemeenten. Hierbij ligt de klemtoon op zowel de affectieve als cognitieve component van attitudes, d.w.z. op zowel de emoties als de cognities van de inwoners tegenover het attitudeobject. Ook gedragsintenties komen aan bod, zij het in mindere mate, omdat het gedrag een sociaal wenselijke attitude kan afbeelden die niet altijd conform is met de onderliggende gevoelens (Aiken 2002). Op die manier wordt getracht de taalgevoeligheid van Nederlandstalige inwoners van Brussel en de Vlaamse Rand te belichten. De focus ligt in het bijzonder op het profiel van de taalgevoelige inwoners met betrekking tot hun *leeftijd* en *woonplaats*.

Eerst wordt de taalpolitiek in Brussel en de Vlaamse Rand beschreven, omdat inzicht in de taalpolitieke situatie noodzakelijk is om het huidige onderzoek naar taalgevoeligheid te begrijpen. Vervolgens wordt taalgevoeligheid geoperationaliseerd aan de hand van kwantitatief taalattitudeonderzoek met enquêtes, en worden de variabelen *leeftijd* en *woonplaats* toegelicht. Zo kom ik, ten eerste, tot een analyse van de emoties en cognities die de Nederlandstalige inwoners uitdragen ten opzichte van het Frans en de Franstaligen in het openbare, politieke en educatieve leven van Brussel en de Vlaamse Rand, en ten tweede, tot het sociale en geografische profiel van de taalgevoelige Nederlandstalige inwoner¹.

Dit artikel maakt deel uit van een omvangrijke studie die taalgevoeligheid in Brussel en de Vlaamse Rand voor de splitsing (2011) van Brussel-Halle-Vilvoorde zowel kwantitatief als kwalitatief bestudeerde, en die naast leeftijd en woonplaats, ook talenkennis, culturele identiteit en opleidingsniveau in beeld bracht.

1. TAALPOLITIEK IN BRUSSEL EN DE VLAAMSE RAND

Specifiek in dit onderzoek naar taalgevoeligheid is de officiële tweetaligheid van de hoofdstad en het taalcontact dat de indeling in taalgebieden met zich meebracht (Witte & Van Velthoven 2010). De component taal heeft hier betrekking op twee van de drie officiële talen in België, namelijk het Frans en het Nederlands. In een taalcontactregio kunnen attitudes tegenover de talen en hun gebruikers een belangrijke rol spelen, want:

“[w]herever languages are in contact, one is likely to find certain prevalent attitudes of favor and disfavor towards the languages involved. These can have profound effects on the psychology of the individuals and on their use of the languages.” (Haugen in Grosjean 1982: 118)

¹ Zie De Mars (2009) voor een vergelijkende taalattitudestudie tussen Franstaligen en Nederlandstaligen.

Vaak is bij taalcontact de ene taal dominantier dan de andere. Die dominantie is dan niet louter linguïstisch, maar heeft tevens belangrijke politieke en socio-economische waarde: “Language has a tremendous variety of social meanings. Frequently, especially when the social identity of the whole group becomes an issue, these meanings may acquire political relevancy” (Ter Hoeven 1978: 21). Ook in België speelt taal een hoofdrol op het politieke toneel van de federale staat. Dit heeft geleid tot het territorialiteitsbeginsel met een gecompliceerd pacificatiesysteem in het officieel tweetalige Brussel en in het overgangsgebied tussen de hoofdstad en het officieel eentalige Vlaanderen (Witte & Van Velthoven 2010). Het doel van deze paragraaf bestaat erin om de merkwaardige positie van taal in Brussel en de Vlaamse Rand te beschrijven, niet enkel vanuit een aantal politieke ontwikkelingen, maar ook vanuit de sociolinguïstische verhoudingen in deze regio’s.

Brussel. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest genieten zowel het Nederlands als het Frans de officiële status. Gezien de tweetaligheid resulteert dit voor Brussel in een complex kader waarbij zowel de Vlaamse als Franstalige Gemeenschap over bevoegdheden beschikken. Hierdoor komen twee visies tegenover elkaar te staan: veel Franstaligen streven naar een uitgebreid autonoom gewest met zoveel mogelijk bevoegdheden, terwijl evenveel Vlamingen dit voorstel verwerpen en opteren voor een sterke band tussen het Brussels en Vlaams Gewest (Witte & Van Velthoven 2010). Daarbij komt nog dat Brussel vanuit taalsociologisch perspectief lang niet altijd tweetalig is. Officieel zijn beide talen gelijkwaardig, maar als lingua franca wint het Frans in zowel de privé- als de publieke sfeer veelal de confrontatie met het Nederlands (Koppen et al. 2002).

Uit de laatste taalbarometer (Janssens 2013) blijkt bovendien dat taalgebruik in Brussel “niet langer een confrontatie [is] tussen talen die als monolieten de strijd met elkaar aangaan met de Belgische communautaire discussie als decorum van deze ontwikkeling” (Janssens 2013: 142). Taalgebruik in Brussel is bijgevolg geen zaak van louter Frans of louter Nederlands. In 2013 maken de eentalig Franstalige (33,6%) en eentalig Nederlandstalige (5,4%) gezinnen samen minder dan de helft van de Brusselse bevolking uit. Het gezin dat thuis enkel Frans gebruikt is dus niet langer de norm. Vaker treedt Frans nu op in combinatie met Nederlands (14,1%) of met een andere taal (14,9%). Daarnaast wordt in een derde van de Brusselse gezinnen noch Nederlands noch Frans gesproken. Hieruit volgt dat Nederlands en Frans fundamenteel aanhouden in Brussel, maar er geen sprake meer is van de traditionele communautaire tegenstellingen (Janssens 2013).

De Vlaamse Rand. Rondom Brussel ligt een gordel van negentien officieel Nederlandstalige gemeenten die samen de Vlaamse Rand vormen, namelijk Asse, Beersel, Dilbeek, Drogenbos, Grimbergen, Hoeilaart, Kraainem, Linke-

beek, Machelen, Meise, Merchtem, Overijse, Sint-Genesius-Rode, Sint-Pieters-Leeuw, Tervuren, Vilvoorde, Wemmel, Wezembeek-Oppem en Zaventem. Met uitzondering van Tervuren behoorden deze gemeenten tot voor kort tot het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde, waarvan het bestaan aanleiding gaf tot één van de grootste communautaire conflicten in de geschiedenis van het federale België. Door deze kieskring hadden inwoners van de Vlaamse Rand de mogelijkheid om op Franstalige partijen te stemmen, wat volgens velen verfransing in de hand werkte (Witte & Van Velthoven 2010). In september 2011 werd het kiesarrondissement gesplitst met een eentalige kieskring Vlaams-Brabant, maar dat bedaarde niet alle gemoederen. De Vlaamse Rand blijft immers geconfronteerd met aanhoudende suburbanisatie en migratiestromen van Brussel. Hierdoor leven de Nederlandstaligen in de Vlaamse Rand samen met een significant aantal Frans- en anderstaligen (Frees 2011, Gunst 2008).

De faciliteitengemeenten. In de Vlaamse Rand rond Brussel liggen daarenboven zes faciliteitengemeenten, namelijk Drogenbos, Kraainem, Linkebeek, Sint-Genesius-Rode, Wemmel en Wezembeek-Oppem. Die gemeenten worden sinds de oprichting van het federale België zo genoemd, omdat op basis van talentellingen werd beslist taalfaciliteiten te voorzien in gemeenten met een anderstalige minderheid van minstens 30%. Hoewel de officiële taal er dus het Nederlands is, kunnen Franstalige inwoners genieten van administratie en onderwijs in hun eigen taal (Koppen et al. 2002). Volgens bepaalde Vlaamse politici zijn de faciliteitengemeenten opgericht “als integratiebevorderende maatregel; dit houdt in dat zij per definitie, voor de individuele betrokkenen, een uitdovend karakter hebben” (uit de omzendbrief Peeters 1997). Of de faciliteitengemeenten al dan niet een uitdovend karakter hebben, is al jaren een strijdpunt tussen bepaalde Vlamingen en Franstaligen. Beide partijen hebben in de loop der jaren fundamenteel verschillende visies ontwikkeld. De Franstalige politici beroepen zich erop dat de faciliteiten in de grondwet (1988) verankerd werden en bijgevolg niet van tijdelijke aard kunnen zijn. Ook waren de faciliteitengemeenten rond Brussel voor de grondwets hervorming in 1970 geen deel van het Nederlandse taalgebied. Veel Franstalige politici beschouwen deze gemeenten dan ook als tweetalig en hameren daarom op een aansluiting bij de tweetalige Brusselse agglomeratie (Van Velthoven 2011). De verhouding tussen de verschillende taalgemeenschappen is bovendien voortdurend in flux, waardoor in enkele gemeenten Franstaligen de meerderheid vormen (Frees 2011).

Volgens Kind & Gezin (2007 in Gunst 2008), die zich baseren op ‘taalsituatie in het gezin’, spreekt van de randinwoners 41% Nederlands, 34% Frans en 24% een andere taal als thuistaal. Hierbij moet echter een onderscheid worden gemaakt tussen de faciliteitengemeenten, waar het aandeel

Nederlandstaligen tot 14% terugloopt en het aandeel Franstaligen tot 59% stijgt, en de overige randgemeenten, waar 47% Nederlandstalig is en 30% Franstalig. Daarnaast blijkt één op vier inwoners in zowel de faciliteiten- als de randgemeenten anderstalig. Hoewel de Vlaamse Rand en de faciliteitengemeenten behoren tot het Nederlandstalig grondgebied, blijkt de praktijk een ander beeld te schetsen als gevolg van de toestroom van zowel Franstaligen als anderstaligen. Desondanks blijft de taaldiversiteit op politiek niveau vooral een tweedeling tussen Nederlandstaligen en Franstaligen.

Het is duidelijk dat de taalkundige realiteit op het terrein botst met de politieke en institutionele werkelijkheid van de Vlaamse Rand. Dit besef bracht bij sommige Vlaamse partijen een radicalisering van het communautaire discours teweeg met onder meer de eis voor verstrakking van de taalwetten. Zo werd beslist om het Europees Grondvest ter bescherming van minderheidstalen (1998) niet te ratificeren, omdat het sprekers van minderheidstalen de mogelijkheid biedt hun taal in het officiële leven te gebruiken. Dit zou in België het opgeven van het territorialiteitsbeginsel betekenen en bijgevolg de delicate taalpolitieke evenwichten tussen Nederlandstaligen en Franstaligen kunnen verstoren. Vooral in Vlaanderen bestaat de angst dat het Europees Grondvest een krachtig instrument wordt waarmee Franstaligen als taalminderheid rechten opeisen voor het Frans in de rand- en, in het bijzonder, de faciliteitengemeenten (Alen & Sottiaux 2009). In dit kader past ook de beslissing van Vlaams minister van de Vlaamse Rand Geert Bourgeois (N-VA) om de burgemeesters van Linkebeek, Wezembeek en Kraainem niet te benoemen. De aanleiding daarvoor was een inbreuk op de taalwetgeving tijdens de voorbereiding van de verkiezingen. De betrokken burgemeesters verstuurden de oproepingsbrieven aan de inwoners in het Frans, terwijl de Vlaamse overheid sinds 1997 van oordeel is dat volgens de bestaande taalwetgeving (uit de omzendbrief Peeters 1997) alle officiële communicatie eerst in het Nederlands dient te gebeuren (bron: docu.vlaamserand.be).

Deze en andere initiatieven met betrekking tot Franstaligheid in Vlaanderen behoren tot het communautaire discours van bepaalde Vlaamse partijen die een gepolariseerde weg berijden om het Nederlandstalige karakter in de Rand te vrijwaren. Naast de sociolinguïstische verhoudingen en de vigerende taalwetgeving kan het taalpolitieke beleid van deze partijen bijgevolg niet genegeerd worden als mogelijke verklaring voor de gemeten taalattitudes in Brussel en de Vlaamse Rand.

2. METHODOLOGIE

In dit artikel wordt getracht taalgevoeligheid te belichten aan de hand van kwantitatief taalattitudeonderzoek. De bedoeling is om cijfermatig inzicht te

bieden in de attitudes van de respondenten met het oog op hun leeftijd en woonplaats.:

De variabelen. Wat leeftijd betreft werden de respondenten in drie leeftijdscategorieën ondergebracht, namelijk de 16- tot 35-jarigen, de 36- tot 55-jarigen en de 55-plussers. Hierbij is het de bedoeling om de taalattitudes van drie generaties te vergelijken. Uit de enquêtegegevens blijkt dat 39% (n = 163) van de respondenten tot de jongste leeftijdscategorie behoort, 36% (n = 149) tot de middelste en 25% (n = 103) tot de oudste. Daarnaast is er gekozen voor een vergelijkende studie tussen drie regio's met een fundamenteel verschillende taalpolitiek en taalrealiteit: Brussel, de Vlaamse Rand (zonder faciliteitengemeenten) en de faciliteitengemeenten. Door een vergelijking tussen deze drie regio's kan de relatie tussen taalgevoeligheid, type taalwetgeving en sociolinguïstische realiteit worden onderzocht. Zowat 47% (n = 194) van de respondenten is afkomstig uit de Vlaamse Rand (zonder faciliteitengemeenten) en 29% (n = 123) uit de faciliteitengemeenten zelf. Dat maakt dat de overige 24% (n = 98) uit Brussel komt. Hieruit volgt dat de afbakening van de respondentengroep berust op drie criteria: ten eerste moet de respondent in Brussel of de Vlaamse Rand wonen, ten tweede moet hij of zij ouder zijn dan 16 jaar en ten derde moet de moedertaal Nederlands zijn.

De enquête. Een van de meest gebruikte methoden bij kwantitatief attitude-onderzoek is de enquête. In dit onderzoek vond de enquête op internet plaats, omdat de respondent zo zelf kan bepalen of en wanneer hij of zij aan de enquête deelneemt. Online onderzoek wordt door de respondenten bijgevolg als gebruiksvriendelijk ervaren. Ook beslaat het onderzoeksdomein in kwestie een uitgebreid geografisch gebied. Door een internetenquête worden inwoners van alle randgemeenten en Brussel opgenomen, en wordt niet uitgegaan van een 'case study' in één of twee gemeenten. Dat de enquête op internet plaatsgrijpt heeft echter het nadeel dat iedereen in België aan de enquête kan deelnemen. Dit probleem werd grotendeels omzeild door de enquête gericht te versturen naar verenigingen gevestigd in Brussel en de Rand. In totaal werden zo 503 enquêtes ingevuld, waarvan er 415 in het onderzoek werden opgenomen. De overige 88 respondenten werden verwijderd uit de studie, omdat zij niet in Brussel of de Vlaamse Rand woonden, te weinig gegevens hebben ingevuld of niet betrouwbaar hebben geantwoord.

De enquête bestaat uit twee onderdelen. Het eerste deel betreft een algemene vragenlijst die peilt naar de sociale, geografische en taalkundige achtergrond van de respondenten. Op basis van deze gegevens wordt getracht significante correlaties met de gevonden attitudes te achterhalen en die variabelen te ontdekken die een verklaring kunnen bieden voor de attitudepatronen van de respondenten. In het tweede deel van de enquête ligt de focus op de attitu-

des van de respondent tegenover andere talen en anderstaligen in het algemeen, en Frans en Franstaligen in het bijzonder. Hierbij worden eerst de taalgedragsintenties van de respondenten in de buurtwinkel geëvalueerd. Dit wordt gevolgd door een uitsprakenlijst die peilt naar zowel de emoties als cognities van de respondenten ten aanzien van drie onderwerpen: het gebruik van andere talen op openbare plaatsen (bv. 'Het stoort mij dat er in winkels in mijn gemeente andere talen dan het Nederlands worden gesproken'), de Franstalige aanwezigheid in de politiek (bv. 'Ik ga akkoord met taalfaciliteiten voor Franstaligen in mijn gemeente') en het gebruik van Frans in het onderwijs (bv. 'Op school moet het gebruik van het Frans op de speelplaats en in de lessen worden verboden') van Brussel en de Vlaamse Rand. Voor deze stellingen wordt bijgevolg uitgegaan van het feit dat niet alleen de waargenomen sociolinguïstische verhoudingen een rol spelen bij de attitudevorming, maar ook het taalpolitieke beleid dat wordt gevoerd. De uitspraken worden telkens beoordeeld aan de hand van een vijfpuntenschaal van Likert. De items in dit artikel zijn dusdanig gekozen dat ze de resultaten weerspiegelen van het overkoepelende onderzoek.

3. RESULTATEN EN DISCUSSIE

In deze paragraaf worden de taalattitudes van de Nederlandstalige inwoners van Brussel en de Vlaamse Rand geanalyseerd met het oog op de leeftijd en de woonplaats van de respondenten. In het eerste onderdeel ontrafel ik de conatieve component van attitudes, waarbij gepeild wordt naar de taalgedragsintenties ten aanzien van Franstaligen in de buurtwinkel. Dit wordt gevolgd door onderzoek naar de emoties en cognities van de respondenten tegenover het Frans met een focus op drie domeinen: taal in het openbare leven, de politiek en het onderwijs van Brussel en de Vlaamse Rand. Hierbij is de invalshoek van praktische aard, d.w.z. er wordt toegespitst op concrete voorbeelden van taalgedrag en taalgebruik.

3.1 *Taalgedragsintenties*

Aan Vlaamse zijde brengt het taalcontact tussen de Nederlandstalige en Franstalige gemeenschap vaak een verhoogd ethnocentrisme met zich mee, omdat een lange taalstrijd de Vlaamse positie in België voorafgaat en omdat taal nog steeds een politiek strijdpunt is in Brussel en de Vlaamse Rand (Knops 1987). Hierdoor is het mogelijk dat de Nederlandstalige inwoners bij intertalige confrontatie de voorkeur geven aan de eigen taal, wat zich vertaalt in divergent taalgedrag (Giles & Powesland 1975). Om de taalgedragsintenties als uiting van de onderliggende attitudes te onderzoeken, werd de respondenten

gevraagd hoe ze reageren als het personeel in de buurtwinkel hen in een andere taal aanspreekt dan het Nederlands. De antwoorden werden getoetst aan de variabelen *leeftijd* en *woonplaats*.

Tabel 1: Taalgedragsintenties tegenover Franstaligen volgens leeftijd

			Stel, u bent als klant in een winkel in uw gemeente, zij hebben een nieuwe werkracht, maar die spreekt uitsluitend Frans. Wat doet u?					Totaal
			Ik schakel onmiddellijk over op het Frans.	Ik schakel met tegenzin over op het Frans.	Ik combineer het Nederlands met Frans.	Ik blijf Nederlands spreken.	Ik ga weg.	
Leeftijd	16-35	Count %	51 31,3%	34 20,9%	29 17,8%	40 24,5%	9 5,5%	163 100%
	36-55	Count %	16 10,7%	19 12,8%	38 25,5%	60 40,3%	16 10,7%	149 100%
	55+	Count %	3 2,9%	8 7,8%	34 33%	48 46,6%	10 9,7%	103 100%
Totaal		Count %	70 16,9%	61 14,7%	101 24,3%	148 35,7%	35 8,4%	415 100%

Tabel 1 toont aan dat slechts 2,9% van de 55-plussers onmiddellijk overschakelt op het Frans bij Franstalig personeel in de buurtwinkel. Dit contrasteert scherp met de 31,3% jongeren die hetzelfde doet ($p=0$). Omgekeerd geldt dat zowat 80% van de oudste generatie blijft communiceren in het Nederlands, zij het al dan niet gecombineerd met Frans, tegenover 42,3% van de jongste generatie. De antwoorden van de 36- tot 55-jarigen sluiten aan bij die van de 55-plussers ($p=0,094$), met 10,7% die onmiddellijk overgaat op het Frans en 65,8% die aan het Nederlands vasthoudt. Daarenboven is het opmerkelijk dat zowat 10% van de 36- tot 55-jarigen en 55-plussers de winkel verlaat.

Tabel 2: Taalgedragsintenties tegenover Franstaligen volgens woonplaats

			Stel, u bent als klant in een winkel in uw gemeente, zij hebben een nieuwe werkracht, maar die spreekt uitsluitend Frans. Wat doet u?					Totaal
			Ik schakel onmiddellijk over op het Frans.	Ik schakel met tegenzin over op het Frans.	Ik combineer het Nederlands met Frans.	Ik blijf Nederlands spreken.	Ik ga weg.	
Woonplaats	Vlaamse Rand	Count %	24 12,4%	22 11,3%	39 20,1%	85 43,8%	24 12,4%	194 100%
	Faciliteiten	Count %	6 4,9%	24 19,5%	45 36,6%	43 35%	5 4,1%	123 100%
	Brussel	Count %	40 40,8%	15 15,3%	17 17,3%	20 20,4%	6 6,1%	98 100%
Totaal		Count %	70 16,9%	61 14,7%	101 24,3%	148 35,7%	35 8,4%	415 100%

In Tabel 2 tekent zich een duidelijk verschil af tussen Brussel enerzijds, en de Vlaamse Rand en de faciliteitengemeenten anderzijds ($p=0$). Een meerderheid van de Brusselse respondenten komt tegemoet aan de gesprekspartner, daar 40,8% onmiddellijk overschakelt op het Frans en 15,3% met tegenzin op de andere taal overgaat. Meer dan de helft van de Nederlandstalige Brusselaars gedraagt zich bijgevolg taalconvergent tegenover de Franstalige winkelier. Dit alles staat in schril contrast met de 71,6% faciliteiteninwoners en 63,9% randinwoners die Nederlands blijven spreken, al dan niet gecombineerd met Frans. Veel respondenten uit de Vlaamse Rand opteren er bijgevolg voor om de taalverschillen tussen hen en de Franstalige winkelier te beklemtonen.

Een bijkomende vraag in de enquête peilde naar een gelijkaardige situatie, maar in deze stelling probeert de Franstalige winkelier toch Nederlands te spreken, zij het met moeite. Van elk van de drie generaties en van elk van de drie regio's gaf ongeveer 60% aan Nederlands te combineren met Frans. Daarnaast valt op dat in dergelijke omstandigheid de respondenten geen aanstalten maken de winkel te verlaten. Kortom, indien de Franstalige winkelier een poging doet tot het spreken van Nederlands, appreciëren de meeste respondenten dit.

Besluit. In het algemeen etaleert een meerderheid van de jongeren en van de Brusselaars convergent taalgedrag. Zij komen bijgevolg tegemoet aan de Franstalige gesprekspartner. Ouderen en randinwoners daarentegen vertonen voornamelijk divergent taalgedrag en wensen het gesprek dusdanig voort te zetten in het Nederlands. Niettemin waarderen de meeste respondenten het wanneer de winkelier moeite doet om in het Nederlands te converseren. Uit respect voor de ander is de respondent dan bereid toegevingen te doen door niet uitsluitend Nederlands of Frans te spreken, maar Nederlands te combineren met Frans zodat de winkelier het begrijpt.

3.2 Attitudes tegenover het gebruik van Frans in Brussel en de Vlaamse Rand

In tegenstelling tot de vorige sectie die de taalgedragsintenties van de respondenten exploreert, wordt in dit onderdeel gepeild naar de emoties en cognities ten aanzien van het gebruik van Frans en andere talen in Brussel en de Vlaamse Rand. De eerste stelling peilt naar de ergernis van de respondenten tegenover andere talen in het openbaar. Vervolgens wordt de waargenomen druk van het Frans op het Nederlands geëvalueerd. Deze stellingen houden bijgevolg verband met de indirecte invloed van de sociolinguïstische verhoudingen tussen Nederlandstaligen en Franstaligen op de attitudevorming. Hierna komt een uitspraak aan bod over Franstalige initiatieven in het politieke leven

van de Rand, zoals taalfaciliteiten en Franstalige kieslijsten. Op die manier worden de attitudes tegenover de politieke aspecten van het taalbeleid bevraagd. Ten slotte wordt ingegaan op het gebruik van het Frans in het Nederlandstalig onderwijs.

3.2.1 Attitudes tegenover Frans in het openbaar

Tabel 3: Attitudes tegenover andere talen in het openbaar volgens leeftijd: stelling 1

			'Het stoort mij dat er in winkels in mijn gemeente andere talen dan het Nederlands worden gesproken'						Totaal
			0	Helemaal akkoord	Akkoord	Neutraal	Niet akkoord	Helemaal niet akkoord	
Leeftijd	16-35	Count %	0 0%	43 26,4%	40 24,5%	18 11%	37 22,7%	25 15,3%	163 100%
	36-55	Count %	2 1,3%	50 33,6%	34 22,8%	24 16,1%	30 20,1%	9 6%	149 100%
	55+	Count %	1 1%	36 35%	32 31,1%	19 18,4%	11 10,7%	4 3,9%	103 100%
Totaal		Count %	3 0,7%	129 31,1%	106 25,5%	61 14,7%	78 18,8%	38 9,2%	415 100%

Wat in Tabel 3 opvalt is het hoge percentage respondenten dat zich ongeacht hun leeftijd ergert wanneer er in winkels in hun gemeenten geen Nederlands wordt gesproken, namelijk 50,9% van de jongeren, 56,4% van de 36- tot 55-jarigen en 66,1% van de 55-plussers. Tegelijkertijd ergert een bijzonder laag percentage zich helemaal niet: 15,3% van de jongeren, 6% van de 36- tot 55-jarigen en 3,9% van de oudsten. Hieruit volgt dat de meeste respondenten zich in mindere of meerdere mate ergeren aan de aanwezigheid van het Frans op openbare plaatsen, maar van alle ondervraagden ergeren de jongeren zich het minst en de oudsten zich het meest. Het patroon waarbij de attitudes van de jongste en oudste generatie contrasteren wordt bijgevolg ook hier opgemerkt ($p=0$).

Tabel 4: Attitudes tegenover Frans in het openbaar volgens woonplaats: stelling 1

			'Het stoort mij dat er in winkels in mijn gemeente andere talen dan het Nederlands worden gesproken'						Totaal
			0	Helemaal akkoord	Akkoord	Neutraal	Niet akkoord	Helemaal niet akkoord	
Woonplaats	Vlaamse Rand	Count %	1 0,5%	80 41,2%	59 20,4%	18 9,3%	26 13,4%	10 5,2%	194 100%
	Faciliteiten	Count %	2 1,6%	30 24,4%	38 30,9%	28 22,8%	24 19,5%	1 0,8%	123 100%
	Brussel	Count %	0 0%	19 19,4%	9 9,2%	15 15,3%	28 28,6%	27 27,6%	98 100%
Totaal		Count %	3 0,7%	129 31,1%	106 25,5%	61 14,7%	78 18,8%	38 9,2%	415 100%

Van de Brusselse respondenten verwerpt meer dan de helft de stelling, erop wijzend dat slechts een minderheid zich ergert aan het gebruik van het Frans in de winkel. In de Vlaamse Rand daarentegen brengt de Franstalige aanwezigheid in het openbaar wel degelijk een verhoogde gevoeligheid met zich mee, want bijna twee op drie randinwoners geeft aan zich te ergeren aan het gebruik van het Frans. Ook in de faciliteitengemeenten gaat meer dan de helft akkoord met de stelling. Na uitvoering van de post hoc-test tekent zich een patroon af met aan de ene kant de Vlaamse Rand en de faciliteitengemeenten, en aan de andere kant Brussel ($p=0$). Dit geeft aan dat de woonplaats van de respondenten, en bijgevolg de verschillende taalpolitiek en/of taalrealiteit, hun taalattitudes beïnvloedt.

Tabel 5: Attitudes tegenover Frans in het openbaar volgens leeftijd: stelling 2

			'De Nederlandse taal in mijn gemeente staat onder druk'						Totaal
			0	Helemaal akkoord	Akkoord	Neutraal	Niet akkoord	Helemaal niet akkoord	
Leeftijd	16-35	Count %	1 0,6%	53 32,5%	51 31,3%	26 16%	29 17,8%	3 1,8%	163 100%
	36-55	Count %	2 1,3%	76 51%	49 32,9%	10 6,7%	10 6,7%	2 1,3%	149 100%
	55+	Count %	0 0%	59 57,3%	27 26,2%	10 9,7%	5 4,9%	2 1,9%	103 100%
Totaal		Count %	3 0,7%	188 45,3%	127 30,6%	46 11,1%	44 10,6%	7 1,7%	415 100%

Uit Tabel 5 blijkt dat een meerderheid van elke generatie verklaart dat het Nederlands in zijn of haar gemeente onder druk staat, maar het zijn vooral de 36- tot 55-jarigen (83,9%) en de 55-plussers (83,5%) die hiermee instemmen.

Volgens deze respondenten houdt de Franstalige aanwezigheid bijgevolg wel degelijk een risico voor de Nederlandse taal in. Dit verschilt op statistisch significante manier van de ‘slechts’ 63,8% jongeren die druk op het Nederlands ondervindt. De opinie van de jongste generatie verschilt dus andermaal van de twee oudere generaties ($p=0$).

Tabel 6: Attitudes tegenover Frans in het openbaar volgens woonplaats: stelling 2

			'De Nederlandse taal in mijn gemeente staat onder druk'					Totaal	
			0	Helemaal akkoord	Akkoord	Neutraal	Niet akkoord		Helemaal niet akkoord
Woonplaats	Vlaamse Rand	Count %	1 0,5%	81 41,8%	54 27,8%	26 13,4%	28 14,4%	4 2,1%	194 100%
	Faciliteiten	Count %	2 1,6%	82 66,7%	34 27,6%	4 3,3%	1 0,8%	0 0%	123 100%
	Brussel	Count %	0 0%	25 25,5%	39 39,8%	16 16,3%	15 15,3%	3 3,1%	98 100%
Totaal		Count %	3 0,7%	188 45,3%	127 30,6%	46 11,1%	44 10,6%	7 1,7%	415 100%

Opmerkelijk is het hoge percentage faciliteiteninwoners dat druk op de Nederlandse taal waarneemt, namelijk 94,3% waarvan 66,7% in sterke mate. Van de respondenten uit de Vlaamse Rand attesteert 69,6% dat de positie van het Nederlands in het gedrang komt. In dezelfde lijn liggen de antwoorden van de Brusselse respondenten ($p=0,048$) met 65,3% die druk op het Nederlands ondervindt. In elk van de regio's wordt de Franstalige aanwezigheid bijgevolg als bedreiging voor de Nederlandse taal ervaren. Toch verschilt de sterke druk waargenomen in de faciliteitengemeenten op statistisch significante manier van de druk die in Brussel en de rest van de Vlaamse Rand wordt opgemerkt ($p=0$).

3.2.2 Attitudes tegenover Frans in de politiek

Tabel 7: Attitudes tegenover Frans in de politiek volgens leeftijd: stelling 3

			'Ik vind dat mijn gemeente een eentalig Nederlandstalige gemeente moet zijn zonder taalfaciliteiten en/of zonder Franstalige lijsten bij verkiezingen'						Totaal
			0	Helemaal akkoord	Akkoord	Neutraal	Niet akkoord	Helemaal niet akkoord	
Leeftijd	16-35	Count %	1 0,6%	49 30,1%	33 20,2%	30 18,4%	28 17,2%	22 13,5%	163 100%
	36-55	Count %	3 2%	76 51%	29 19,5%	19 12,8%	16 10,7%	6 4%	149 100%
	55+	Count %	1 1%	60 58,3%	27 26,2%	8 7,8%	5 4,9%	2 1,9%	103 100%
Totaal		Count %	5 1,2%	185 44,6%	89 21,4%	57 13,7%	49 11,8%	30 7,2%	415 100%

Tabel 7 toont aan dat de helft van de jongeren streeft naar een Nederlandstalige gemeente zonder taalfaciliteiten en/of Franstalige kieslijsten. Dit staat in schril contrast met de 55-plussers waarvan 84,5% instemt met de strikte naleving van het territorialiteitsprincipe. Daarenboven verzet slechts 6,8% van de oudste generatie zich tegen de invoering van volledige eentaligheid, tegenover 30,7% van de jongste generatie. De ouderen aspireren bijgevolg systematische eentaligheid in de Vlaamse Rand, terwijl de jongeren zich toleranter opstellen ten aanzien van Franstalige politieke initiatieven ($p=0$). De 36- tot 55-jarigen sluiten in hun antwoordgegevens aan bij de 55-plussers ($p=0,081$).

Tabel 8: Attitudes tegenover Frans in de politiek volgens woonplaats: stelling 3

			'Ik vind dat mijn gemeente een eentalig Nederlandstalige gemeente moet zijn zonder taalfaciliteiten en/of zonder Franstalige lijsten bij verkiezingen'						Totaal
			0	Helemaal akkoord	Akkoord	Neutraal	Niet akkoord	Helemaal niet akkoord	
Woonplaats	Vlaamse Rand	Count %	2 1%	109 56,2%	44 22,7%	23 11,9%	13 6,7%	3 1,5%	194 100%
	Faciliteiten	Count %	2 1,6%	54 43,9%	35 28,5%	19 15,4%	11 8,9%	2 1,6%	123 100%
	Brussel	Count %	1 1%	22 22,4%	10 10,2%	15 15,3%	25 25,5%	25 25,5%	98 100%
Totaal		Count %	5 1,2%	185 44,6%	89 21,4%	57 13,7%	49 11,8%	30 7,2%	415 100%

Van de drie regio's pleiten vooral randinwoners voor de strikte naleving van het territorialiteitsprincipe. Bijna 80% van de respondenten uit de Vlaamse Rand streeft naar eentalige gemeenten zonder Franstalige kieslijsten. De faciliteiteninwoners zijn een vergelijkbare mening toegedaan ($p=0,155$). Dat slechts 1,5% en 1,6% van respectievelijk de rand- en faciliteiteninwoners helemaal niet akkoord gaat, wijst er bovendien op dat zo goed als geen van deze respondenten in sterke mate opponeert tegen de strikte eentaligheid van de Vlaamse Rand en de faciliteitengemeenten. Frappant is ook het bijzonder hoge percentage Brusselse respondenten dat van oordeel is dat de hoofdstad een eentalig Nederlandstalig gewest moet zijn, namelijk 32,6%. Op basis van de beschikbare gegevens is een verklaring hiervoor moeilijk te geven. Verder onderzoek moet uitwijzen in welke mate dit oordeel verspreid is onder de Nederlandstalige Brusselaars. Zoals verwacht toont de post hoc-test aan dat Brussel zich op statistisch significante manier onderscheidt van de andere regio's ($p=0$).

3.2.3 Attitudes tegenover Frans in het onderwijs

Tabel 9: Attitudes tegenover Frans in het onderwijs volgens leeftijd: stelling 4

			'Op school moet het gebruik van het Frans op de speelplaats en tussen de lessen worden verboden'						Totaal
			0	Helemaal akkoord	Akkoord	Neutraal	Niet akkoord	Helemaal niet akkoord	
Leeftijd	16-35	Count %	2 1,2%	41 25,2%	47 28,8%	31 19%	33 20,2%	9 5,5%	163 100%
	36-55	Count %	1 0,7%	61 40,9%	49 32,9%	19 12,8%	14 9,4%	5 3,4%	149 100%
	55+	Count %	2 1,9%	44 42,7%	29 28,2%	13 12,6%	11 10,7%	4 3,9%	103 100%
Totaal		Count %	5 1,2%	146 35,2%	125 30,1%	63 15,2%	58 14%	18 4,3%	415 100%

Tabel 9 geeft aan dat een meerderheid van de respondenten meent dat op Nederlandstalige scholen het extra-curriculaire gebruik van het Frans moet worden verboden. Het percentage dat hiermee accordeert loopt op tot 73,8% bij de 36- tot 55-jarigen en tot 70,9% bij de 55-plussers. Hoewel ook meer dan de helft van de jongeren zich kant tegen Frans op de speelplaats en tussen de lessen, is dit resultaat veel minder eenduidig. Zowat één op vier 16- tot 35-jarigen verzet zich immers tegen dergelijk taalverbod in het onderwijs. Dat de jongste generatie zich afscheidt van de 36- tot 55-jarigen en de 55-plussers wordt bekrachtigd na uitvoering van de post hoc-test ($p<0,001$).

Tabel 10: Attitudes tegenover Frans volgens woonplaats: stelling 4

			'Op school moet het gebruik van het Frans op de speelplaats en tussen de lessen worden verboden'						Totaal
			0	Helemaal akkoord	Akkoord	Neutraal	Niet akkoord	Helemaal niet akkoord	
Woonplaats	Vlaamse Rand	Count %	1 0,5%	69 35,6%	58 29,9%	31 16%	27 13,9%	8 4,1%	194 100%
	Faciliteiten	Count %	2 1,6%	56 45,5%	38 30,9%	15 12,2%	10 8,1%	2 1,6%	123 100%
	Brussel	Count %	2 2%	21 21,4%	29 29,6%	17 17,3%	21 21,4%	8 8,2%	98 100%
Totaal		Count %	5 1,2%	146 35,2%	125 30,1%	63 15,2%	58 14%	18 4,3%	415 100%

Voor het verbod op extra-curriculair Frans in Nederlandstalige scholen is het verschil tussen de drie regio's statistisch significant ($p < 0,011$). Met zowat 75% die zich kant tegen het gebruik van het Frans buiten de lessen contrasteren de faciliteiteninwoners in scherpe mate met de 51% Brusselse respondenten. Daarenboven neemt slechts 9,7% van de faciliteiteninwoners geen aanstoot aan het extra-curriculaire Frans, vergeleken met 29,6% van de Brusselaars. De respondenten uit de Vlaamse Rand bevinden zich in hun opinie tussen deze twee uitersten, maar neigen niettemin naar een verbod op het gebruik van het Frans op de speelplaats en tussen de lessen.

3.2.4 Besluit

Dat meer dan de helft van de rand- en faciliteiteninwoners zich ergert aan de Franstalige aanwezigheid in hun gemeenten kan worden toegeschreven aan zowel Franstalige politieke initiatieven op Vlaams grondgebied als de Franstalige aanwezigheid die hieruit voortvloeit. Dat blijkt eerst en vooral uit het feit dat drie op vier inwoners pleit voor de strikte toepassing van het territorialiteitsprincipe. Daarnaast geeft het merendeel van de rand- en vooral faciliteiteninwoners aan dat het Frans sterke druk uitoefent op het Nederlands in hun gemeenten. Ook in Brussel wordt die druk op het Nederlands door de meerderheid ervaren, maar het tweetalige statuut van de hoofdstad bedaart wellicht de gemoederen. Niet alleen op basis van woonplaats, maar ook op basis van leeftijd lopen de meningen uiteen. De jongste generatie stelt zich taalconvergent en verdraagzamer op tegenover de Franstalige aanwezigheid in hun gemeenten dan de 55-plussers.

4. CONCLUSIE

In België staat taal al jaren in het centrum van de politieke belangstelling en niet zelden ook van de politieke strijd. In Brussel en de Vlaamse Rand is de controverse rond het bestaan van zowel de faciliteitengemeenten als de (tot 2011) tweetalige kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde gegrondvest in het taalgegeven. Taal in Brussel en de Vlaamse Rand raakt dan ook meer dan één gevoelige snaar bij zowel de Nederlandstalige als Franstalige politici. De vraag is echter of die taalgevoeligheid ook wordt gedeeld door de inwoners van Brussel en de Vlaamse Rand zelf.

In dit onderzoek werd getracht de taalgevoeligheid van de Nederlandstalige inwoners van Brussel en de Vlaamse Rand te belichten aan de hand van kwantitatief taalattitudeonderzoek. Hierbij lag de focus op de leeftijd en de woonplaats van de respondenten om significante correlaties met de gevonden attitudes na te gaan. Wat leeftijd betreft kan worden besloten dat met name de 16- tot 35-jarigen en de 55-plussers uiteenlopende attitudes vertonen. De oudste generatie evalueert Franstaligen voornamelijk negatief, etaleert hoofdzakelijk divergent taalgedrag en ergert zich vaker wel dan niet aan de Franstalige aanwezigheid. Jongeren daarentegen vellen een overwegend positief oordeel over Franstaligen, reageren vooral convergent in hun taalgedrag en stellen zich toleranter op ten aanzien van het Frans in hun gemeenten. Kortom, negatieve taalattitudes en taalgevoeligheid lijken eerder een zaak te zijn van de oudere dan de jongere generaties.

Daarnaast is er gekozen voor een vergelijkende studie tussen Brussel, de faciliteitengemeenten en de overige Vlaamse Rand. Deze drie regio's worden geconfronteerd met een fundamenteel verschillende taalpolitiek en taalrealiteit, wat repercussies kan hebben op de attitudevorming van sommige inwoners. Van alle respondenten leggen de inwoners uit de faciliteitengemeenten de meest negatieve attitudes aan de dag tegenover het Frans en de Franstaligen. Slechts één op vier faciliteiteninwoners past zijn taal aan aan de Franstalige winkelier en amper één op tien gaat akkoord met Franstalige politieke initiatieven in hun gemeenten. Bovendien ondervindt 95% druk op het Nederlands vanuit anderstalige hoek. Het antwoordpatroon van de randinwoners sluit hierbij aan.

Dit alles staat in schril contrast met de Nederlandstalige Brusselaars: zij evalueren het Frans overwegend positief en komen in hun taalgedrag tegemoet aan de Franstalige gesprekspartner. Dit is niet verwonderlijk, want Brussel is officieel tweetalig Nederlands-Frans met in de praktijk een duidelijk Franstalig overwicht. Bovendien heeft een groot deel van de Brusselse respondenten affiniteiten met beide taalgemeenschappen waardoor de band tussen Vlaanderen en de Nederlandstalige Brusselaars niet altijd evident is (Janssens 2013).

Hieruit volgt dat taalgevoeligheid voornamelijk leeft in de Vlaamse Rand, en in het bijzonder in de faciliteitengemeenten.

Het is duidelijk dat de taalconflicten nog steeds niet zijn weggeëbd. Ze maken niet alleen een onlosmakelijk deel uit van de Belgische politiek, maar blijven ook de relatie tussen veel Nederlandstaligen en Franstaligen op het terrein vertroebelen. In het verlengde van de voortschrijdende taaldiversiteit wordt de uitdaging van Brussel en de Vlaamse Rand om op zowel politiek vlak als het terrein te leren omgaan met de veelheid aan talen en zich te verzoenen met de toenemende mobiliteit van de Franstalige en anderstalige bevolking.

Tot slot wijs ik nog op enkele beperkingen van het onderzoek. Ten eerste, het aantal enquêtes dat uiteindelijk in het onderzoek werd opgenomen (n=415) is klein en geenzins representatief voor de volledige Nederlandstalige bevolking van Brussel en de Vlaamse Rand. Dit betekent echter niet dat de studie geen waardevolle informatie kan opleveren: de resultaten zijn indicaties en kunnen aanleiding geven tot verder onderzoek. Daarnaast bespreekt dit artikel de taalproblematiek voornamelijk vanuit de twee traditionele taalgemeenschappen. Dat de taaldiversiteit in Brussel en de Vlaamse Rand verder gaat dan het Nederlands en het Frans wordt hier niet betwist, maar op politiek niveau blijft de tweedeling tussen Nederlandstaligen en Franstaligen de basis voor de maatschappelijke organisatie. Niettemin levert onderzoek naar de meertalige evolutie die Brussel de laatste decennia doormaakt en de repercussies hiervan op de Vlaamse Rand ongetwijfeld interessante resultaten op. Als laatste wil ik vermelden dat deze studie exploratief van aard is en dusdanig vanuit sociolinguïstische invalshoek de taalattitudepatronen van Nederlandstalige inwoners van Brussel en de Vlaamse Rand tracht in kaart te brengen. Deze bijdrage heeft dan ook niet de ambitie om sluitende verklaringen voor attitudepatronen te bieden, maar om een empirische bijdrage te leveren aan de verdere exploratie van deze boeiende problematiek.

BIBLIOGRAFIE

- Aiken, L. R. (2002). *Attitudes and related psychosocial constructs: Theories, assessment, and research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Alen, A. & Sottiaux, S. (2009). *Taalreizen Juridisch Getest*. Mechelen: Wolters Kluwer Belgium NV.
- Appel, R. (1976). *Sociolinguïstiek*. Antwerpen: Spectrum.
- Appel, R. & Muysken, M. (1987). *Language Contact and Bilingualism*. London, Baltimore, Melbourne & Auckland: Edward Arnold.
- Baker, C. (1992). *Attitudes and Language*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Beleidsnota Vlaamse Rand 2009-2014. Raadpleegbaar op <www.vlaamserand.be/documenten/Beleidsnota_Vlaamse_Rand.pdf>.

- Bohner, G. (2001). *Attitudes and Attitude Change*. In M. Hewstone & W. Stroebe (Eds.), *Introduction to social psychology*. Oxford: Blackwell.
- Cargile, A. C., & Giles, H. (1997). Understanding language attitudes: Exploring listener affect and identity. In: *Language & Communication*, 17, 195-217.
- De Mars, D. (2009). *Attitudeonderzoek bij Nederlands- en Franstaligen in de Vlaamse Rand rond Brussel*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel [masterproef].
- Documentatiecentrum van de Vlaamse Rand. *De Kwestie van de Niet-benoemde Burgemeesters*. Raadpleegbaar op <<http://docu.vlaamserand.be/ned/webpage.asp?WebpageId=1033>>.
- Fishbein, M. & Ajzen I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading: Addison-Wesley.
- Frees, W. (2011). *Electoraal verfransing in faciliteitengemeenten, status quo elders in de rand*. Leuven: KULeuven.
- Garrett, P. (2010). *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giles, H. & P. Powesland (1975). *Speech style and social evaluation*. London: Academic Press.
- Grosjean, F. (1982). *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard: Harvard University Press.
- Gunst, P. (2008). *Brussel en de Vlaamse Rand. Een verhaal van migraties en grenzen*. Leuven: Peeters.
- Janssens R. (2013). *Meertaligheid als cement van de stedelijke samenleving. Een analyse van de Brusselse taalsituatie op basis van taalbarometer 3*. Brussel: Vubpress.
- Knops, M. (1987). *Andermans en eigen taal: een inleiding in de sociale psychologie van taal*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Knops, U. & van Hout, R. (1988). *Language attitudes in the Dutch language area*. Dordrecht: Foris.
- Koppen, J. Distelmans B. & Janssens R. (2002). Taalfaciliteiten in de Rand. Ontwikkelingslijnen, conflictgebieden en taalpraktijk. In: *Brusselse Thema's 9*. Brussel: Vubpress.
- Omzendbrief Leo Peeters (1997). Raadpleegbaar op <<http://www.docu.vlaamserand.be/ned/Search-detail.asp?PublicationId=2404>>.
- Ter Hoeven, A. (1978). The Social Bases of Flemish Nationalism. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 15, 21-32.
- Tuwakham, M. (2005). *Language Vitality and Language Attitude among the Yong people in Lamphun province*. Chiang Mai: Payap University.
- Vandermeeren, S. (2005). Research on Language Attitudes. In Ammon, U. *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: de Gruyter.
- Van der Pligt, J. & de Vries, N. (1995). *Opinies en attitudes*. Den Haag: Boom.
- Van Velthoven, H. (2011). *Waarheen met België? Van Taalstrijd tot Communautaire Conflicten*. Brussel: ASP NV.
- Witte, E. & Van Velthoven H. (2010). *Strijden om taal. De Belgische taalkwestie in historisch perspectief*. Kapellen: Pelckmans.